

რეცენზია

ლერი თავაძე

ნოდარ ლომოური.

საქართველოს და ბიზანტიის იმპერიის ურთიერთობა.

ნაწილი I (IV-IX სს.)

საგამომცემლო პროგრამა „ლოგოსი“. თბილისი. 2011. 280 გვერდი, ინგლისური რეზიუმე გვ. 281-296, საძიებელი გვ. 297-306, ნ. ლომოურის ნაბეჭდი შრომების სია გვ. 307-316. ISBN 978-9941-401-96-1

ნაშრომში შეესწავლილია საქართველოს ისტორიის უმნიშვნელოვანესი პრობლემატიკა – საქართველოსა და ბიზანტიის იმპერიის ურთიერთობა. ინტერესი სარეცენზიოდ შერჩეული წიგნისადმი კიდევ უფრო იზრდება, ვინაიდან მისი ავტორია ისეთი ამაგდარი მეცნიერი, როგორცაა ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი ნოდარ ლომოური. ნოდარ ლომოურის სამეცნიერო თუ პუბლიცისტური მემკვიდრეობა, მართლაც, რომ შთამბეჭდავია და ასორმოდდაათ ერთეულზე მეტ მონოგრაფიას, სტატიას, პუბლიცისტურ წერილს, მხატვრულ ნაწარმოებს თუ სხვა სახის ნარატივს შეიცავს (გვ. 306-316).

ინტერესი საქართველო-ბიზანტიის ურთიერთობისადმი ყოველთვის დიდი იყო. აღნიშნულ პრობლემას უკვე საუკუნეზე მეტია იკვლევენ ქართველი ისტორიკოსები, თუმცა სპეციალური ნაშრომი, რომელიც მთლიანად ასახავდა საქართველოსა და ბიზანტიის იმპერიის ათასწლოვან პოლიტიკურ, ეკონომიკურ, სოციალურ, კულტურულ და სხვა სახის ურთიერთობებს, არ არსებობს. სწორედ ამ სიცარიელის შევსებას ისახავს მიზნად ნოდარ ლომოურის მონოგრაფია „საქართველოს და ბიზანტიის იმპერიის ურთიერთობა“, რომლის პირველი ნაწილი ავტორმა IV-IX საუკუნეებს მიუძღვნა.

ნოდარ ლომოურის ნაშრომის აგებულება შემდეგია: შესავალი, რვა თავი, ინგლისური რეზიუმე და საძიებელი. ბოლოში დართული აქვს ნ. ლომოურის ნაბეჭდი შრომების სია, ხოლო წინასიტყვაობის ავტორია ბიზანტინო-

ლოგი, ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფ. ვალერი ასათიანი.

შესავალში ავტორი საუბრობს სათაურში დასმული პრობლემის აქტუალობასა და პერიოდიზაციის საკითხებზე (გვ. 13-15). ბიზანტიის ისტორიის ტრადიციული პერიოდიზაციისგან განსხვავებით, საქართველო-ბიზანტიის ურთიერთობის განხილვისას ნ. ლომოური უპირატესობას ანიჭებს საქართველოს ისტორიის მნიშვნელოვან ტენილს, IX საუკუნეს, როდესაც იწყება ერთიანი ქართული სახელმწიფოს ფორმირების პროცესი, რომელიც, მისივე სიტყვებით, რომ ვთქვათ, „არსებითად X ს-ში დაგვირგვინდა“ (გვ. 15). ამგვარად, საქართველოს, და ბიზანტიის იმპერიის ურთიერთობის ისტორიის ამსახველი პირველი ნაწილი სწორედ IX საუკუნის დასაწყისამდე ეპოქას მიეძღვნა, როდესაც ძირითადად ორი ქართული ქვეყანა: ქართლი და ეგრისი, აქტიურად გამოდიოდნენ პოლიტიკურ სარბიელზე. ამრიგად, ავტორს საქართველოსა და ბიზანტიის ურთიერთობა ამ უკანასკნელის ქართლთან და ეგრისთან ურთიერთობის ფონზე აქვს განხილული.

პირველ თავი – „წყაროები და ისტორიოგრაფია“ – არის მონაკვეთი, რომელშიც განხილულია ის მრავალრიცხოვანი წყაროები და სპეციალური ლიტერატურა, რომელიც არსებობს საქართველო-ბიზანტიის ურთიერთობის ისტორიის შესასწავლად (გვ. 16-76). ნ. ლომოური დასაწყისში განიხილავს მთელ რიგ ბიზანტიულ ავტორებს, რომელთა მონაცემები მნიშვნელოვანია ნაშრომის სათაურში დასმული საკითხის განსახილველად. ბიზანტიური ისტორიული წყაროების დიდი ნაწილი შეკრებილია ს. ყაუხჩიშვილის მიერ რედაქტირებულ „გეორგიკაში“ (გვ. 16-37). ქართული წყაროების მიმოხილვას შედარებით ნაკლები ადგილი ეთმობა, რაც მათი სიმწირით აიხსნება (გვ. 37-43). ამის შემდეგ ავტორი მიმოხილავს თემის ირგვლივ არსებულ სომხურ და არაბულ წყაროებს (გვ. 43-49). აღწერილია ეპიგრაფიკული მასალა და მატერიალური კულტურის ძეგლები, ასევე დასახელებულია ის ხელოვნებათმცოდნეები თუ არქეოლოგები, რომლებიც მათ შესწავლაში დიდი წვლილი შეიტანეს (გვ. 50-51). ბოლოსკენ ნ. ლომოური განსაკუთრებით გამოყოფს გ. წერეთლის სახელობის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ბიზანტინოლოგიის განყოფილების ინიციატივითა და ძალისხმევით გამოცემულ ნაშრომს: „ბიზანტია ქართულ წყაროებში“ (თბ. 2010), რომლის ერთ-ერთი თანაავტორი და თანარედაქტორი თავად ნოდარ ლომოურია (გვ. 52-53).¹

¹ აღნიშნული წიგნის რეცენზია იხილეთ თსუ საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომების პირველ ტომში: თ. დუნდუა. რეცენზია ნაშრომზე

პირველი თავის მეორე ნაწილი ეთმობა ისტორიოგრაფიის მიმოხილვას (გვ. 51-76). თავდაპირველად ავტორი ყურადღებას ამახვილებს იმ რუს ბიზანტინოლოგებზე, რომლებმაც განსაკუთრებული წვლილი შეიტანეს ქართულ-ბიზანტიური ურთიერთობების შესწავლაში. ესენი არიან თ. უსპენსკი, რ. შუკუროვი, ს. კარპოვი (გვ. 54-55). მიუხედავად იმისა, რომ დასახელებული მკვლევრები თითქმის არ ეხებიან IV-IX საუკუნეების საქართველო-ბიზანტიის ურთიერთობას (მათი კვლევა ამ კუთხით უფრო გვიანდელი პერიოდის ამსახველია), ავტორმა საჭიროდ ჩათვალა მათი დედაწილი პირველ ნაწილშივე აღენიშნა. განსაკუთრებით გამოყოფილია ქართველი მკვლევარის, ს. ყაუხჩიშვილის, დამსახურება. ამის შემდეგ დასახიათებელია ისეთი უცხოელი თუ უცხოეთში მოღვაწე ქართველი ავტორები, როგორებიც არიან: კ. სალია, დ. მ. ლენგი, ვ. ჯობაძე, ვ. ზაიბტი, დ. ბრაუნდი, პ. სპეკი, კ. ცუკერმანი და სხვები (გვ. 59-63). შემდეგ გვერდებზე ნ. ლომოური შედარებით ვრცლად მიმოხილავს ეროვნული ისტორიოგრაფიის წარმომადგენლებს, მათ შორის როგორც ისტორიკოსებს, ასევე ფილოლოგებს, არქეოლოგებს, ხელოვნებათმცოდნეებს და სხვა დარგის სპეციალისტებს, რომლებმაც გარკვეული წვლილი შეიტანეს საქართველო-ბიზანტიის ურთიერთობის კვლევაში (გვ. 64-75). ბოლოს ნ. ლომოური ხაზს უსვამს ბიზანტიის საერთაშორისო ასოციაციის საქართველოს კომიტეტის მუშაობას, რომლის პრეზიდენტიც თავად მონოგრაფიის ავტორია (გვ. 75-76).

ზემოხსენებულ უცხოელ ავტორებს, რომლებმაც გარკვეული წვლილი შეიტანეს ქართულ-ბიზანტიური ურთიერთობების კვლევაში და ამ პრობლემატიკის საერთაშორისო სამეცნიერო წრეებისთვის გაცნობაში, ჩვენი მხრივ, დავუმატებდით კირილ თუმანოვსა და სტივენ რაპს.² ამ უკანასკნელმა ბოლო ხანებში გამოსცა ორი ნაშრომი, რომლებიც პირდაპირ ეხება საქართველო-ბიზანტიის ურთიერთობას, თუმცა, ვინაიდან ეს ნაშრომები 2012 წელს გამოი-

– ბიზანტია ქართულ წყაროებში. რედაქტორები: ნ. მახარაძე, ნ. ლომოური. თბ. 2010. თსუ-ის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. ტომი I. თბ. 2011, გვ. 358-363.

² C. Toumanoff. *Studies in Christian Caucasian History*, Georgetown University Press, 1963; C. Toumanoff. *Armenia and Georgia. Cambridge Medieval History. vol. IV/1-2. Part I: Byzantium and its neighbours*, ed. by J.M. Hussey. Cambridge University Press, 1966-1967; S. H. Rapp Jr. *Imagining History at the crossroads: Persia, Byzantium, and the architects of written Georgian past. A dissertation submitted in partial fulfillment of the degree of Doctor of Philosophy (History) In University of Michigan.* 1997.

ცა, წიგნის ავტორი მათ ვერ გაითვალისწინებდა.³ ამავე საკითხის ეკონომიკური მხარე განხილულია ფრანგი ნუმიზმატის უ. დეპეროს პუბლიკაციებში (ქართველ თანაავტორებთან ერთად).⁴

მეორე თავი – „ქართლისა და ბიზანტიის ურთიერთობა IV-V საუკუნეებში“ – ეხება იმპერიის ურთიერთობას ქართლის სამეფოსთან (გვ. 77-116). დასაწყისში დახასიათებულია რომში არსებული პოლიტიკური ვითარება, სადაც III საუკუნისთვის მნიშვნელოვანი კრიზისია, რაც გარკვეულწილად დიოკლეტიანეს (284-305 წწ.) დროს გამოსწორდა (გვ. 77-82). ქართლის ბიზანტიასთან დამოკიდებულების შესახებ თხრობას ავტორი III საუკუნეში ნაქმ-ი რუსტამში გაკეთებული წარწერის ანალიზიდან იწყებს. ნ. ლომოურის მიხედვით, 252/3 წლის შემდეგ ქართლი ირანის ვასალი ხდება (გვ. 83-85). აღნიშნული სიტუაციის კარდინალურად შეცვლის და ქართლის სამეფოს საგარეო პოლიტიკის გარდამტეხ მომენტად ავტორი ქრისტიანობის გავრცელებას ასახელებს. ქართლის მოქცევის შესახებ არსებული წყაროების მიმოხილვის შემდეგ ნ. ლომოური წერს, რომ ქართლის პირველ ქრისტიან მეფედ მირიანი უნდა ვცნოთ და არა ბაკური (გვ. 86-89). იქვე ავტორი განმარტავს: „*ლეონტი მროველის ეს შეხედულება (მირიანის სასანიდური წარმოშობის შესახებ – ლ.თ.) უკანასკნელ ხანს არ იქნა გაზიარებული და, ჩვენ ვფიქრობთ, რომ დღეს ეჭვს აღარ უნდა იწვევდეს მირიანის ფარნავაზიანთა ქართული დინასტიისადმი კუთვნილება (ხაზი ავტორისაა – ლ.თ.)*“ (გვ. 89). ამასთან დაკავშირებით დავძენთ, რომ ისტორიოგრაფიაში კვლავ განიხილება მირიანის სასანიდური წარმომავლობა.⁵ მართალია, ეს მოსაზრებები არ არის ბოლომდე გამყარებული სხვა, არაქართული ნარატივით, მაგრამ მაინც ვფიქრობ, რომ მათ გადაჭრით უარყოფას დამატებითი არგუმენტები ესაჭიროება.

³ S. H. Rapp Jr. *Caucasia and The First Byzantine Commonwealth: Christianization in The Context of Regional Coherence*. NCEEER Working Paper. University of Washington. Jan. 19, 2012. www.nceeer.org; S. H. Rapp Jr. *Caucasia and The Second Byzantine Commonwealth: Byzantinization in The Context of Regional Coherence*. NCEEER Working Paper. University of Washington. Jan. 19, 2012. www.nceeer.org.

⁴ I. Tsukhishvili, G. Depeyrot. *History and Coin Finds in Georgia. Late Roman and Byzantine Hoards (4th – 13th cc.)*. Moneta Wetteren. 2003; M. Tsotselia, G. Depeyrot. *Coin finds in Georgia (6th century BC – 15th century AD)*. Wetteren, collection Moneta, 112. 2010.

⁵ მ. სანაძე. „ქართლის ცხოვრება“ და საქართველოს ისტორიის უძველესი პერიოდი (ქართლოსიდან მირიანამდე). თბ. 2001, გვ. 144-149; M. Sanadze. *Mirian – the First Christian King of Kartli (Eastern Georgian Kingdom) and Issue of His descent*. *Caucasian Journal of Social Studies*. Vol. 3 (1). Tbilisi. 2010, გვ. 202-208.

ქართლის და ბიზანტიის ურთიერთობის მნიშვნელობიდან გამომდინარე ავტორი ეხება ქრისტიანობის ოფიციალურად დამკვიდრების თარიღის პრობლემასაც, რასაც საკმაო დამაჯერებლობით 325-330 წლებს შორის ათარიღებს (გვ. 86-93).

შემდეგ ავტორი ყურადღებას ამახვილებს ქრისტიანობის დამკვიდრების ფორმებსა და საშუალებებზე, რომლებსაც ბიზანტიის ხელისუფლება იყენებდა ახალი რელიგიის გასავრცელებლად. ნ. ლომოურის ნაშრომის ეს მონაკვეთი კარგად აჩვენებს, რომ ქრისტიანობის გავრცელება ქართლში ყოველთვის მშვიდობიანად არ მომხდარა და ეს მოვლენები გარკვეულწილად ქვეყანაში ანტიირანული ძალების გამარჯვების მაუწყებელი იყო, რომლის უკანაც რომის იმპერატორი კონსტანტინე I დიდი (306-337 წწ.) იდგა (გვ. 94-100).

მომდევნო ფურცლებზე შედარებით მოკლეაა განხილული ქართლის სამეფოს ვითარება მირიანიდან ვახტანგ I გორგასლამდე. აქ ავტორის ყურადღება მიიქცია იმ საგარეო პოლიტიკურმა ცვლილებებმა, რომლებსაც ადგილი ჰქონდა ბიზანტია (რომი)-ირანს შორის მიმდინარე ბრძოლების დროს (გვ. 100-105). აღნიშნულს მცირე ადგილი ეთმობა, საინტერესო იქნებოდა ამ საკითხის ირგვლივ გაკეთებული ბ. ხურცილავას თვალსაზრისის ნ. ლომოურისეული ანალიზი. ბ. ხურცილავა თავის ნაშრომებში აღნიშნული ეპოქის საქართველოს ისტორიას საკმაოდ ვრცლად განიხილავს, რომელშიც არაერთი ორიგინალური დასკვნაა მოცემული, განსაკუთრებით ბაკურ იბერიელის შესახებ, რომელიც ქართული ასომთავრული ანბანის ფუძემდებლადაა გამოცხადებული.⁶ მომდევნო მონაკვეთში დახასიათებულია ვახტანგ I გორგასლის ეპოქის საქართველო-ბიზანტიის ურთიერთობა, რომელიც, ძირითადად, საეკლესიო ურთიერთობის ჭრილშია განხილული. მიუხედავად ავტორის უნდობლობისა ჯუანშერ ჯუანშერიანის თხზულების მიმართ, ვახტანგის დროს მომხდარი ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის მოპოვება ნ. ლომოურს რეალურად ეჩვენება და ამ მოვლენას ანტიოქიის პატრიარქის პეტრე ფულოს პერიოდს მიაწერს (გვ. 105-113). ეს უკანასკნელი, როგორც ცნობილია, ოთხჯერ გახდა პატრიარქი (469/70, 475, 478, 485 წწ.).⁷ ამათგან პირველი

⁶ ბ. ხურცილავა. ქართული ასომთავრული ანბანის შექმნის ეპოქის, გარემოებებისა და ავტორთა ვინაობის საკითხისათვის. თბ. 2002; ბ. ხურცილავა. დიდი ბაკური: ქართული ასომთავრული დამწერლობის ფუძემდებელი. თბ. 2003; ბ. ხურცილავა. ქართული დამწერლობისა და ადრექრისტიანული ხანის საქართველოს ისტორიისათვის (სტატიების კრებული). თბ. 2006.

⁷ Православная Энциклопедия. Том II. Под общей редакцией Патриарха Московского и всея Руси Алексия II. М. 2001, გვ. 528.

აღსაყდრება მოხდა 469/70 წელს, იმპერატორ ლეონ I-ის დროს (457-474 წ.). ჯუანშერის მიხედვით, სწორედ ეს უკანასკნელი იყო ბიზანტიის იმპერატორი, როდესაც ვახტანგი მმართველობდა ქართლში. ამას გარდა, დასახელებულია იმპერატორი ზენონი (474-475, 476-491 წწ.).⁸ ლ. ჯანაშია აღნიშნავს, რომ „შუშანიკის წამებაში“ ჯერ კიდევ ეპისკოპოსთა თავია ნახსენები, ხოლო ღვინის საეკლესიო კრების დროს (506 წელი) – ქართლის კათალიკოსი. აქედან გამომდინარე მკვლევარი ფიქრობს, რომ კათალიკოსობა V საუკუნის 70-იან წლებში დაწესდა ვახტანგ გორგასლის სპარსეთიდან დაბრუნების ახლო ხანებში.⁹ მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ შუშანიკის წამება 475/6-782 წლებში უნდა იყოს დაწერილი,¹⁰ ვერ გამოვრიცხავთ ვერც V საუკუნის 80-იან წლებს, რომელზეც მოდის პეტრე ფულოს (469/70-471, 475-476, 478-479, 485-489 წწ.) პატრიარქობის ყველაზე ხანგრძლივი პერიოდი.¹¹ ამავე პერიოდში პეტრე ფულოს შემრიგებლური პოზიცია უკავია ქალკედონური მრწამსის მიმართ და აღიარებს იმპერატორი ზენონის მიერ დადგენილ ჰენოტიკონს.¹²

ამის შემდეგ ავტორი ამახვილებს ყურადღებას პოლიტიკურ ურთიერთობებზე და წერს, რომ „*ძველი V საუკუნის მანძილზე ბიზანტიასა და ქართლს შორის არავითარი რეალური პოლიტიკური ურთიერთობა არ არსებობდა. მაგრამ, აი, 70-80-იან წლებში თითქოს ეს ურთიერთობა ისახება*“ (გვ. 114). ვფიქრობ, რომ აღნიშნული დასკვნა ჯუანშერ ჯუანშერიანის საისტორიო თხზულების კრიტიკული შეფასების შედეგია. ჯუანშერს თითქმის არ ეხმადანება ჩვენ ხელთ არსებული ბიზანტიური წყაროები, თუმცა, ვფიქრობ, რომ ეს არ არის საკმარისი მიზეზი საიმისოდ, რომ ქართლის ბიზანტიასთან ურთიერთობა დავაკნინოთ. ჯუანშერის პასაჟი, „*სიყვარულსა ბერძენთასა ნუ დაუტყვევებ*“,¹³ ერთგვარი ლაიტმოტივია ვახტანგ I-ის საგარეო პოლიტიკისა,

⁸ ჯუანშერ ჯუანშერიანი. ქართლის ცხოვრება. მთ. რედ. რ. მეტრეველი. თბ. 2008, გვ. 170, 219.

⁹ (ლ.)-ნ. ჯანაშია. ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ნარკვევები. თბ. 1986, გვ. 46.

¹⁰ იაკობ ცურტაველი. მარტვილობა შუშანიკისი. რედ. ი. აბულაძე. თბ. 1978, გვ. 32, 72; კ. კეკელიძე. ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია. ტომი I. თბ. 1980, გვ. 117-118; ნ. ჯანაშია. ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ნარკვევები, გვ. 48.

¹¹ Православная Энциклопедия. Том II, გვ. 528.

¹² The Chronicle of Theophanes Confessor: The Byzantine and Near Eastern History AD 284-813. Trans. with introd. and comm. by C. Mango and R. Scott. Clarendon Press: Oxford 1997, გვ. 202, 206.

¹³ ჯუანშერ ჯუანშერიანი, გვ. 220.

რომელიც დამოუკიდებლობისათვის ისწრაფვის და ამ კუთხით ბიზანტიასთან ურთიერთობა როგორც მისთვის, ასევე თავისი უშუალო წინამორბედებისთვის სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი იყო. თუმცა ის მოსაზრება, რომ ბიზანტია გამწვავებული საშინაო ვითარების გამო მეტწილად თავს არიდებდა ქართლისა და ირანის ურთიერთობაში ჩარევას (გვ. 114-116) გარკვეულწილად მისაღებია.

მესამე თავი – „დასავლეთ საქართველო და ბიზანტია IV-V საუკუნეებში“ – შეეხება ეგრისის (ლაზიკა) სამეფოს და მისი მეზობელი ქვეყნების ბიზანტიის იმპერიასთან ურთიერთობის საკითხებს (გვ. 117-158). დასაწყისში მიმოხილულია კოლხეთში არსებული ზოგადი ვითარება ბერძნულ-რომაული წყაროების მიხედვით, ყურადღება გამახვილებულია ფლავიუს არიანეს ცნობაზე (გვ. 117-119). ამის შემდეგ თხრობა გრძელდება IV საუკუნეში არსებული ვითარების განხილვით. ავტორის შენიშვნით IV საუკუნის მეორე ნახევარში სასანური ირანის მიერ ქართლის, ალბანეთისა და სომხეთის დამორჩილება გახდა ხელშემწყობი ფაქტორი დასავლეთ საქართველოს გაერთიანებისა ლაზიკის სამეფოს ეგიდის ქვეშ, რასაც ხელი რომის იმპერიამაც შეუწყო (გვ. 119-120). დაახლოებით იმავე ეპოქას უკავშირებს ნ. ლომოური ძიდრიტების მხარის შეერთებას ლაზიკის სამეფოს მიერ, ხოლო მახელონებისა და ჰენიოხების სამეფო რომის იმპერიის შემადგენლობაში ჩანს (გვ. 120-121). თუმცა, როგორც ახლად გამოვლენილი ეპიგრაფიკული მასალის შესწავლით ირკვევა, ლაზიკის სამეფო აბაზგების, აფსილებისა და საგინების ტერიტორიას II საუკუნის შუა ხანებიდან აკონტროლებდა მეფე ბაკურის (პაკურ/პაკორი) მმართველობის დროს.¹⁴

IV-V საუკუნეების მიჯნას უკავშირდება კოლხეთის სანაპირო ზოლიდან რომაული გარნიზონების გაქრობა. ავტორის შენიშვნით, „ამ პერიოდში ლაზიკის დამოკიდებულება ბიზანტიაზე საკმაოდ ფორმალურ ხასიათს ატარებდა“ (გვ. 121). „ფორმალური დამოკიდებულება“ ყოველი ახალი ლაზი მეფის დამტკიცებაში გამოიხატებოდა, რომელსაც ტახტზე რომის იმპერატორი ამტკიცებდა. ამის შემდეგ ვრცლად არის აღწერილი ლაზიკის მეფე გუბაზის მცდელობა თავიდან აეცილებინა ბიზანტიის გავლენა, რაც V საუკუნის 50-60-იანი წლების ამბებს ეხება (გვ. 122-124). ნ. ლომოურის აღნიშვნით, კონფლიქტის ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი, სრულიად სამართლიანად, ლაზიკის

¹⁴ თ. დუნდუა, აკ. ჩიქობავა. დასავლეთ საქართველოს ჰეგემონი ლაზთა მეფე პაკორი/Pacorus, the Lazi King, Who Was Overlord of Colchis/Western Georgia. თბ. 2013, გვ. 3-8.

**ლერი თავაძე. რეცენზია ნოდარ ლომოურის წიგნზე. საქართველოს და
ბიზანტიის იმპერიის ურთიერთობა.
ნაწილი I (IV-IX სს.)**

მეფე გუბაზის მიერ თავისი შვილის თანამოსაყდრედ ან თანამმართველად კურთხევა იყო (გვ. 124-125). ავტორი შენიშნავს, რომ რომის იმპერატორის სამეფო ნიშნებს უგზავნიდა და ამტკიცებდა ლაზიკის მეფეებს, რაც ფლავიუს არიანესთან არის დამოწმებული. II საუკუნიდან ეგრისის ხელისუფალნი იმპერატორის მიერ იყვნენ მეფედ დაყენებული (გვ. 125). ჩვენი მხრივ აღვნიშნავთ, რომ ამ პრაქტიკას უფრო ადრეც უნდა ჰქონოდა ადგილი (ამას არც ნ. ლომოურის თხრობა ეწინააღმდეგება), მაგალითისთვის ჰენიოხებისა და მახელონების მეფე ანქილეს მწყალობელ იმპერატორად დომინიციანე (81-96 წწ.) მიგვაჩნია.¹⁵ სავარაუდოდ, აღნიშნულ პროცესს დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე სხვადასხვა „სამეფოს“ დამკვიდრებისთანავე უნდა ჩაპყროდა საფუძველი. აქვე, საინტერესოა დ. ლეთოდიანის მოსაზრების გამოყოფაც, რომელიც აღნიშნული კონფლიქტის მიზეზად ბიზანტიის მიერ ლაზიკის ტერიტორიის შევიწროებას ასახელებს.¹⁶

ამის შემდეგ თხრობა გრძელდება ლაზიკისა და ბიზანტიის დაპირისპირების შედეგების აღწერით, რასაც ავტორის აღნიშვნით ლაზიკის სამეფოს დასუსტება და სვანეთის დაკარგვა მოჰყვა შედეგად (გვ. 125-130). მომდევნო მონაკვეთში ავტორს განხილული აქვს ქართულ ისტორიოგრაფიაში არსებული მოსაზრებები პრისკე პანიონელისა და ჯუანშერ ჯუანშერიანის ცნობების ურთიერთმიმართების შესახებ, მისი დასკვნით, ასეთი მსჯელობის საფუძველს არ იძლევა, უპირველეს ყოვლისა, პრისკე პანიონელის ტექსტი, ხოლო ჯუანშერის ინფორმაციის მასთან დაკავშირების მცდელობა კი ქართული წყაროს „რეაბილიტაციის სურვილით უნდა აიხსნას“ (გვ. 131-133). ვფიქრობ, რომ ჯუანშერ ჯუანშერიანის ცნობების მიმართ არსებული უნდობლობა არ არის გამართლებული, ხოლო ვახტანგ I გორგასლის აქტიურობა ბიზანტიის, ირანის, სომხეთის, ეგრისისა და სხვა მეზობელი ქვეყნებისა თუ ხალხების პოლიტიკურ ცხოვრებაში სომხური წყაროებითაც არის დადასტურებული, რაც, ძირითადად, მოკლე ქრონოლოგიურ პერიოდს – 482-485 წლებს – ეხება, მაგრამ ეს სრულიად საკმარისია იმისთვის, რომ ვახტანგისდროინდელი ქართლის სამეფოს აქტიურობა, რომელიც ჯუანშერთან ვრცლად არის

¹⁵ თ. დუნდუა, დ. თავაძე. *Limes Ponticus* – რამდენიმე საკითხი პონტოს საზღვრის შესახებ I-III სს. თსუ საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. ტომი III. თბ. 2011, გვ. 46-47.

¹⁶ დ. ლეთოდიანი. ეგრისის (ლაზიკის) სამეფოს სამხრეთი საზღვრის საკითხი ბიზანტია-ეგრისის ურთიერთობაში (V-VI სს-ში). ქართული დიპლომატია (წელიწადუელი). ტომი 4. თბ. 1997, გვ. 59-68.

გადმოცემული, თუმცა გაზვიადებულად, სანდოდ მივიჩნით.¹⁷

მესამე თავის ძირითადი ნაწილი ბიზანტიისა და დასავლეთ საქართველოს კულტურულ, რელიგიურ და სოციალურ ურთიერთობებს ეხება (გვ. 134-158). თავდაპირველად დახასიათებულია ფაზისის რიტორიკული სკოლა და მისი მნიშვნელობა ქართულ-ბიზანტიურ ურთიერთობებში (გვ. 134-137). შემდეგ ავტორი წერს ქრისტიანობის ოფიციალურ რელიგიად დამკვიდრებაზე ლაზეთში, რომელსაც ათარილებს არა V-VI საუკუნეებით, არამედ IV საუკუნით, რაც ნ. ლომოურის ძველ შრომებში დაწვრილებით არის ასახული (გვ. 137-139).

შემდეგ ყურადღება ეთმობა აფხაზეთში ქრისტიანობის გავრცელებასთან დაკავშირებულ საკითხებს, რომელთა დიდი ნაწილი აფხაზი მკვლევრების ნაშრომების კრიტიკაა. დახასიათებულია ქალაქი პიტიუნტი და იქ არსებული ბერძნული ეპარქიის ისტორიაც (გვ. 139-146). მომდევნო გვერდებზე ავტორი უბრუნდება დასავლეთ საქართველოში ქრისტიანობის დამკვიდრების პრობლემას და ლაზეთში არსებული ბერძნული ეპარქიების საკითხებს. მრავალმხრივი ინფორმაციის შემაჯამებელი დასკვნა იმაში მდგომარეობს, რომ დასავლეთ საქართველოს ოფიციალური გაქრისტიანება IV საუკუნეში მოხდა, რის შემდეგაც ქრისტიანობა ნელ-ნელა ვრცელდებოდა მაღალმთიანი რეგიონების მიმართულებითაც (გვ. 146-155), რაც სრულიად მისაღებია. ამის შემდეგ ნ. ლომოური აკრიტიკებს ბ. დიასამიძის მოსაზრებებს, ამ უკანასკნელის მიხედვით, ქრისტიანობის დამკვიდრებისთანავე სალიტურგო ენა დასავლეთ საქართველოში ქართული ყოფილა. როგორც ავტორი აღნიშნავს, მსგავსი მოსაზრებები არ არის შემაგრებული სერიოზული და არგუმენტირებული

¹⁷ აღნიშნულთან დაკავშირებით გამოვეყოფდით შემდეგი ავტორების შრომებს: ლ.-(ნ.) ჯანაშია. ლაზარ ფარპეცის ცნობები საქართველოს შესახებ. თბ. 1962; ვ. გოილაძე. ფარნავაზიანთა სახლის ქრისტიან მეფეთა ქრონოლოგია. თბ. 1990; ვ. გოილაძე. ვახტანგ გორგასალი და მისი ისტორიკოსი. თბ. 1991; ვ. გოილაძე. ჰუნ-თურქები კავკასიაში. თბ. 2008; დ. მუსხელიშვილი. ციხე-ქალაქი უჯარმა: ივერია-ალფანეთის ურთიერთობის ისტორიიდან. თბ. 1966; დ. მუსხელიშვილი. საქართველო IV-VIII საუკუნეებში. თბ. 2008; ბ. ხურცილავა. ჯუანშერისეული „ქალაქი კონსტანტინეს“ იდენტიფიკაციის საკითხისათვის. ქართული დამწერლობისა და ადრექრისტიანული ხანის საქართველოს ისტორიისათვის (სტატიების კრებული). პირველი შემოკლებული ვარიანტი დაიბეჭდა 2002 წელს. თბ. 2006, გვ. 107-115; ნ. ნიკოლოზიშვილი. ანძიამორის ლოკალიზაცია და მისი მნიშვნელობა ქართლის სამეფოს ისტორიისთვის. საქართველოს შუა საუკუნეების ისტორიის საკითხები. ტომი IX. თბ. 2008, გვ. 87-102.

მსჯელობით (გვ. 155-158).

მეოთხე თავი – „ქართლისა და ბიზანტიის ურთიერთობა VI საუკუნეში“ – ეხება ბიზანტიის იმპერიის ურთიერთობას აღმოსავლეთ საქართველოსთან (გვ. 159-182). დასაწყისში მიმოხილულია ბიზანტიის იმპერიის პოლიტიკური ვითარება, ურთიერთობა ირანთან, შემდეგ კი იმპერატორ იუსტინე I-ის (518-527 წწ.) დროს დაწყებული ქართლი-ირანის კონფლიქტი, რომელიც ქართლიდან მეფე გურგენის გაქცევით და იბერიაში მეფობის გაუქმებით დასრულდა (გვ. 159-163). ავტორის თქმით, „სამეცნიერო ლიტერატურაში საყოველთაოდ არის აღიარებული, რომ ეს ამბები მოხდა 523 წელს“ (გვ. 163). თუმცა უკანასკნელ ხანებში აღნიშნული მოვლენა და ბიზანტია-ირანის კონფლიქტი შედარებით უფრო გვიანი ხანით არის დათარიღებული, კერძოდ, 526-527 წლებით.¹⁸ ამის შემდეგ საუბარია ბიზანტიასა და ირანს შორის მიმდინარე ბრძოლებზე და ე.წ. „საუკუნო ზავის“ (532 წელი) შედეგებზე (გვ. 164-166). მომდევნო ფურცლებზე ნ. ლომოური ეხება ბიზანტიური წყაროების მიხედვით იბერიაში ძამანარძეს (ზამნაზის) მეფობას, ასევე VI საუკუნის შუა წლების ვითარებას და ასკნის, რომ ქართული წყაროების ცნობები არ არის სახლო, ხოლო ბიზანტიურ წყაროებში დაცული ცნობები იბერიის მეფე ძამანარძეს ანუ ზამნაზეს შესახებ უნდა ეხებოდეს არა ქართლის, არამედ კელტიბერების სამეფოს პირინეის ნახევარკუნძულის სამხრეთ-აღმოსავლეთით (გვ. 172). თუმცა ასეთი სამეფოს არსებობის დადასტურება ვერ მოვიძიეთ სპეციალურ ლიტერატურაში. VI საუკუნეში იყო ე.წ. კანტაბრიელთა გაერთიანება, რომელიც მდებარეობდა ნახევარკუნძულის ჩრდილოეთით და იმავე საუკუნეში დაიპყრო ვიზიგოთების სამეფომ.¹⁹ რაც შეეხება პირინეის სამხრეთ ნაწილს, რომლის დაკავებაც ნაწილობრივ მოახერხა ბიზანტიამ, ის დაკავშირებული იყო ვიზიგოთების სამეფოში დაწყებულ სამოქალაქო ომთან, რომელშიც ერთმანეთს მეფე აგილა (549-555 წწ.) და მომავალი მეფე ათანაგილდი (555-567 წწ.) ებრძოდნენ²⁰ და არა კელტიბე-

¹⁸ The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars: Part II AD 363-630. A narrative sourcebook. Edited and compiled by Geoffrey Greatrex and Samuel N. C. Lieu. Routledge: London, New York. 2002, გვ. 82-83

¹⁹ A. Barbero and M. I. Loring. The Formation of the Sueve and Visigothic Kingdoms in Spain. New Cambridge Medieval History. Vol. I (c. 500 – c. 700). Ed. by P. Fouracre. Cambridge University Press. 2008, გვ. 169, 185-186.

²⁰ E. A. Thompson. The Goths in Spain. Clarendon Press: Oxford. 1969, გვ. 323-329; A. Barbero and M. I. Loring. The Formation of the Sueve and Visigothic Kingdoms in Spain, გვ. 182-183.

რების გააქტიურებასთან, როგორც ამას ნ. ლომოური წერს (გვ. 172). კელტიბერებს საერთოდ არანაირი კავშირი არა აქვთ ბიზანტიის მიერ იბერიის სამხრეთი ნაწილის ოკუპაციასთან, იმპერიის მიერ დაკავებული ტერიტორია მიიტაცა სწორედ ვიზიგოთების სამეფომ.²¹ ამასთან, სახელი დამანარძე ან დამნაძე (ზამნასე) სპარსულ სახელებთან (დამასპი, ნარსე და ა.შ.) ავლენს მსგავსებას და არა კელტიბერიულთან, ლათინურთან და გერმანიკულთან, რომელიც გავრცელებული იყო პირინეის ნახევარკუნძულზე VI საუკუნეში.

შემდეგ ფურცლებზე ნ. ლომოური განიხილავს ქართლში ხელისუფლების აღდგენის მოვლენას და მასთან დაკავშირებულ პერიპეტებს (გვ. 173-176). მკვლევარი გურგენის გაერისმთავრებას კონსტანტინე პორფიროგენეტის თხზულებაზე დაყრდნობით 552 წლით ათარიღებს, ხოლო 571-572 წლებში გურგენმა კურაპალატის ტიტული მიიღო, როგორც ირანის წინააღმდეგ აჯანყების მოთავემ (გვ. 177-178). ნ. ლომოურის ეს ორივე მოსაზრება, ვფიქრობ, არ უნდა იყოს მართებული. ერისმთავრობის დაწესება, ქართული წყაროების პირდაპირი მითითებით, სწორედ ირანის წინააღმდეგ აჯანყების დროს დაწესდა და არა მანამდე.²² ქართული წყაროები ამ შემთხვევაში უფრო მყარ პოლიტიკურ საფუძველს უძებნიან ერისმთავრობის დაწესების მოვლენას, ვიდრე ბიზანტიური წყაროების ბუნდოვანი ცნობები. ამასთან, ერისმთავრობის დადგენაზე ცნობები ექსკლუზიურად სწორედ ქართულ ნარატივშია ასახული, რაც შეეხება კონსტანტინე პორფიროგენეტის თარიღს – 552 წელს – აქ, გურგენის (ქართული წყაროების გუარამი) კლარჯეთის ერისთავად შედგომა შეიძლება ვიგულისხმოთ, რაც ერთგვარი წინაპირობა გახდა მისი ერისმთავრად ანუ ერისთავთა შორის უპირველესად გამორჩევისთვის.²³ ამდენად, ნ. ლომოურის მიერ შემოთავაზებული თარიღი ყურადსაღებია, მაგრამ არა ერისმთავრობის დაწესების თვალსაზრისით. რაც შეეხება კურაპალატობის მიღებას, ამასთან დაკავშირებით, ჩვენ გამოვთქვით ჩვენი მოსაზრება, რომ გურგენ/გუარამმა აღნიშნული ტიტული 576 წლის (ან 575 წლის) ახლო

²¹ E. A. Thompson. *The Goths in Spain*. Clarendon Press: Oxford. 1969, გვ. 327; A. Barbero and M. I. Loring. *The Formation of the Sueve and Visigothic Kingdoms in Spain*, გვ. 182-183.

²² ჯუანშერ ჯუანშერიანი, გვ. 226; სუმბატ დავითის ძე. ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონიანთა. ქართლის ცხოვრება. მთ. რედ. რ. მეტრეველი. თბ. 2008, გვ. 360-361.

²³ ჯუანშერის მიხედვით ქართლში გუარამის მეფედ კურთხევამდე იგი კლარჯეთში მთავრობდა, იხ.: ჯუანშერ ჯუანშერიანი, გვ. 226.

**ლერი თავაძე. რეცენზია ნოდარ ლომოურის წიგნზე. საქართველოს და
ბიზანტიის იმპერიის ურთიერთობა.
ნაწილი I (IV-IX სს.)**

ხანებში მიიღო. ხოლო 574 წლამდე კი იგი კურაპალატობას ვერ მიიღებდა, ვინაიდან ამ დროისთვის ეს ბიზანტიური პატივი იმპერატორის ტახტის მემკვიდრის ოფიციალური ტიტული იყო, რაც გამორიცხავს კურაპალატობის ფლობას სხვა პირის მიერ.²⁴ ამის შემდეგ მოკლედ არის მიმოხილული გურგენისა და მისი მემკვიდრის, სტეფანოზ I-ის, დამოკიდებულება ბიზანტიასთან და სწრაფვა ირანისგან თავის დაღწევისა (გვ. 179-182). აქვე ერთი მცირე დაკვირვების შესახებაც: ნ. ლომოური წერს, სტეფანოზ I-ის მიერ მოჭრილი მონეტების შესახებ, რომლებიც სპარსეთის შაჰ ჰორმიზდ IV-ის (579-590 წწ.) მეფობის მეშვიდე წელს (585/6 წელი) მოიჭრა (გვ. 180), რაც უფრო გურგენს შეეხება და არა სტეფანოზს.²⁵

მეხუთე თავი – „ეგრისის (ლაზიკის) სამეფოს ურთიერთობა ბიზანტიასთან VI საუკუნეში“ – შეიცავს ინფორმაციას დასავლეთ საქართველოსა და ბიზანტიის ურთიერთობაზე (გვ. 183-205). აღნიშნულ თავს ნ. ლომოური წათე I-ის (VI ს. I ნახ.) ბიზანტიელთა მხარეზე გადასვლით და ირანელთა წინააღმდეგ აჯანყებით იწყებს, რის საფუძველზეც წათემ გავლენიანი რომაელი დიდებულის ასული შეირთო ცოლად და ქრისტიანობა მიიღო (გვ. 183-184). ამის შემდეგ ნ. ლომოური განიხილავს ლაზიკაში სპარსეთის გაბატონების მიზეზებს და ასკვნის, რომ ეგრისის მცდელობას, თავი დაეღწია რომაელთა (ბიზანტიელთა) ქვეშევდომობისგან, იმპერატორ ზენონის (474-475, 476-491 წწ.) დროს უნდა ჰქონოდა ადგილი, ხოლო კონკრეტულ თარიღად 502-506 წლების ირან-ბიზანტიის ომს ასახელებს, როდესაც ლაზიკა ნებაყოფლობით ირანის გავლენის ქვეშ აღმოჩნდა (გვ. 185-186). წათეს მიერ პოლიტიკური ორიენტაციის ხელახალ ცვლილებას ავტორი ირანელთა გაძლიერებული ექსპანსიით ხსნის (გვ. 187-189). ამის შემდეგ ნ. ლომოური აღწერს ბიზანტია-ირანის დაპირისპირებას, რომელშიც ლაზიკაც იქნა ჩათრეული. განსაკუთრებული ყურადღება გამახვილებულია მეფე გუბაზ II-ის პოლიტიკაზე, რომელიც ხშირად იცვლის პოლიტიკურ მრწამსს, იგი ხან ბიზანტიის და ხანაც ირანის მხარეზე გამოდის (გვ. 190-201).

მომდევნო გვერდებზე ყურადღება გამახვილებულია „დიდი ომიანობის“

²⁴ ლ. თავაძე. კურაპალატის ტიტული ტაო-კლარჯეთის ბაგრატიონთა სამეფო სახლში (ქართველთა სამეფოს პოლიტიკური ვითარება IX-X საუკუნეებში). თსუ საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომების სპეციალური გამოშვება: კლარჯეთისა დიდებულთა უდაბნოთა. თბ. 2012, გვ. 65-68.

²⁵ გ. დუნდუა, თ. დუნდუა. ქართული ნუმიზმატიკა. I. თბ. 2006, გვ. 139-141, 143-145.

დასკვნით ეტაპზე, ასევე აბაზგიის პოლიტიკურ მდგომარეობაზე, რომელიც ბიზანტიის დახმარებით სულ უფრო მეტ დამოუკიდებლობას იხვეჭს ლაზიკისგან (გვ. 201-205).

მეექვსე თავი – „ქართული სახელმწიფოები და ბიზანტია VII საუკუნის პირველ ნახევარში“ – წამოადგენს ბიზანტიის ურთიერთობის აღწერას ქართულ პოლიტიკურ ერთეულებთან არაბების გამოჩენამდე (გვ. 206-227). დასაწყისში აღწერილია ის მძიმე პოლიტიკური მდგომარეობა, რომელიც შეიქმნა ბიზანტიაში VII საუკუნის დასაწყისში ირანის ექსპანსიის შედეგად (გვ. 206-208). ამას მოსდევს ქართული ეკლესიის მდგომარეობის დახასიათება და იმის ხაზგასმა, რომ, მიუხედავად ირანის მბრძანებლობისა, ეკლესია VII საუკუნის დასაწყისში ბიზანტიისკენ მიისწრაფვის (გვ. 209-212).

შემდეგ ავტორი ეხება ჰერაკლე (ირაკლი) იმპერატორის ლაშქრობას სასანური ირანის წინააღმდეგ, რომელშიც მნიშვნელოვანი როლი ლაზებისა და იბერების მხარდაჭერასაც ეკავა. 622/3 წლის სამხედრო კამპანიის დროს ჰერაკლემ სწორედ ლაზიკის ტერიტორია გამოიყენა ირანის წინააღმდეგ სალაშქროდ, რითიც გვერდი აუარა მცირე აზიაში დაბანაკებულ სპარსელებს. ასევე აღწერილია ჰერაკლეს სხვა სამხედრო კამპანიები საქართველოში, რასაც დიოფიზიტობის განმტკიცება და ზოროასტრიზმისა და მონოფიზიტობის დაკნინება მოჰყვა შედეგად (გვ. 213-225).

ამავე თავის ბოლო მონაკვეთში მოკლედ არის მიმოხილული დასავლეთ საქართველოს დამოკიდებულება ბიზანტიასთან (გვ. 225-227). ნ. ლომოურის აღნიშვნით, ლაზიკაში პატრიკიოსის ბიზანტიური ტიტულის მქონე მოხელე მმართველობდა (გვ. 226). თუმცა პატრიკიოსის ტიტული საკარისკაცო დირსებას წარმოადგენდა და არა უმაღლესი საერო ხელისუფლის აღმნიშვნელ სახელწოდებას. რაც შეეხება პატრიკიოსობას, ის ბიზანტიაში ერთ-ერთი რიგითი ტიტული იყო სენატორულ წოდებათა იერარქიაში და თუ მას ლაზიკის მმართველები იღებდნენ, ეს არ გამორიცხავს იმ ფაქტს, რომ მათვე მოელოთ ამ ტიტულზე უფრო მაღალი პატივი. ერთ-ერთ ყველაზე ადრეული, ე.წ. „უსპენსკის ტაქტიკონის“ მიხედვით პატრიკიოსი სამხედრო თანამდებობის, სტრატეგოსის პარალელურად გაიცემოდა. თუმცა მასზე ზემოთ დასახელებულია ისეთი ტიტულები, როგორებიცაა: კეისარი (კესაროსი), ნოველისიმოსი, კურაპალატი, მაგისტროსი, რეკტორი და სხვა.²⁶ ამდენად, ეგრისის

²⁶ N. Oikonomides. Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècle. Paris. 1972, გვ. 46-51.

მმართველებს სხვა, ადგილობრივი წოდებაც უნდა ჰქონოდათ, რომელითაც მათი ოფიციალური მდგომარეობა აღნიშნებოდა ლაზიკაში. მაგრამ ხომ შესაძლოა დავეუშვათ, რომ არსებობდა „ლაზიკის პატრიკიოსის“ ტიტული მსგავსად, მაგალითად, ანატოლიკონის თემის „პატრიკიოსისა და სტრატეგოსისა“?! არსებობდა იბერიის ანუ ქართველთა კურაპალატის ტიტული, რომელიც ბიზანტიის ხელისუფლების თვალში ქართველთა სამეფოში უმაღლეს საერო პირს ეძლეოდა, მაგრამ ეს არ ნიშნავდა იმას, რომ ამ ტიტულის უმაღლეს იერარქიულ სტატუსს აღიარებდა ტაო-კლარჯეთის მმართველი კლასი.²⁷ არსებობდა კი „იბერიის კურაპალატის“ ანალოგი „ლაზიკის პატრიკიოსის“ სახით, ხოლო თუ არსებობდა, რა დატვირთვა ჰქონდა მას?! ვფიქრობ, რომ ეს საკითხი მომავალი კვლევის საგანია. ავტორს იმავე გვედრზე აღნიშნული აქვს, რომ VII საუკუნის 60-იან წლებში ერთი ლაზიკის პატრიკიოსი მეორემ შეცვალა, ხოლო ეს უკანასკნელი ორზგის ჩამოაშორეს თანამდებობას (გვ. 226). თუმცა თეოდოსი განგრელის მიერ შემონახულ წერილში, რომელსაც ეყრდნობა ნ. ლომოური, ლაზიკის ეს მმართველები პატრიკიოსის ტიტულით არ არიან დასახელებულნი.²⁸ ეგრისის მმართველები ბერძნულ და ლათინურ ტექსტებში არხონებად და პრინციპსებად იწოდებიან (ἄρχεϐ, princeps),²⁹ რაც მმართველს ან მთავარს შეესაბამება. ჰქონდათ თუ არა მათ ბიზანტიური საკარისკაცო ტიტული, საისტორიო წყაროდან არ ჩანს. პატრიკიოსის და მაგისტროსის ტიტულებით მოხსენიებულია გრიგოლი, ლაზიკის ხელმწიფე, რომელიც ერთგან თითქოს აბაზგის მმართველადაც ჩანს,³⁰ ხოლო პატრიკოსად იხსენიება ლებარნუკი (ლებარნიკოსი) – ლაზეთის კიდევ ერთი მფლობელის, სერგის, მამა.³¹ ეგრისის ეს ორივე მმართველი იმ მთავ-

²⁷ ლ. თავაძე. კურაპალატის ტიტული ტაო-კლარჯეთის ბაგრატიონთა სამეფო სახელში, გვ. 84-97 (სქ. 112), 96-97.

²⁸ თეოდოსი განგრელი. გეორგიკა. ბიზანტიელი მწერლების ცნობების საქართველოს შესახებ. IV. ნაკვ. I. ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა. თბ. 1941, გვ. 41-46.

²⁹ თეოდოსი განგრელი. გეორგიკა. IV ნაკვ. I, გვ. 41, 44-45.

³⁰ თეოდოსი განგრელი. გეორგიკა. IV ნაკვ. I, გვ. 47-48, 50.

³¹ თეოფანე ჟამთააღმწერელთან დაფიქსირებული სერგი ბარნუკის-ძის და თეოდოსი განგრელის (სხვა მოსაზრებით, მისი „მოგონებები“ უნდა ეკუთნოდეს თავის ძმას, თეოდორე სკუდელისს) ინფორმაციის დაკავშირება ჯერ კიდევ ა. ბრილიანტოვმა სცადა, იხ.: А. Бриллиантов. О месте кончины и погребения св. Максима Исповедника. Христианский Восток. СПб. 1918; თეოდოსი განგრელი. გეორგიკა. IV ნაკვ. I, გვ. 49; The Chronicle of Theophanes Confessor, გვ. 516. С. Toumanoff. Studies in Christian Caucasian History, Georgetown

რების შემდეგ მფლობელობდნენ, რომლებზეც წერს ნ. ლომოური.³²

მეშვიდე თავი – „არაბთა დამკვიდრება ამიერკავკასიაში და ბიზანტიასთან ურთიერთობის გართულება“ – შეიცავს ინფორმაციას ბიზანტია-საქართველოს ურთიერთობის შესახებ არაბების ბატონობის პერიოდში (გვ. 228-264). აღნიშნულ თავში საუბარია ისეთ მნიშვნელოვან მოვლენებზე, რომლებიც დაკავშირებული იყო არაბთა სახალიფოს გამოჩენასთან მსოფლიო პოლიტიკურ ასპარეზზე. ეს მონაკვეთი არაბეთისა და ბიზანტიის ურთიერთობის განხილვით იწყება (გვ. 228-232). ამის შემდეგ საუბარია არაბების პირველ ლაშქრობებზე კავკასიაში VII საუკუნის 40-50-იან წლებში. ავტორმა კარგად უჩვენა ის, რომ არაბების გამოჩენის დროს ქართლის ხელისუფლებას 654 წლამდე, ანუ „დაცვის სიგელის“ გაფორმებამდე, აქტიურად ეკავა პრობიზანტიური პოლიტიკური კურსი, ეს მაშინ, როდესაც სომხეთის მთავრების დიდი ნაწილი არაბების მხარეს იყვნენ გადასული (გვ. 233-234). შემდეგ საუბარია ჰაბიბ იბნ-მასლამას „დაცვის სიგელზე“ და არაბთა მიერ ქართლის დამორჩილებაზე, რომელიც ხანმოკლე და უმტკივნეულო აღმოჩნდა (გვ. 234-238). ამას მოსდევს არაბთა ხელმეორე ბატონობის შესახებ მსჯელობა და ბიზანტიასთან ურთიერთობის განხილვა. აქ ავტორი გვიჩვენებს, რომ ქართლის მოსახლეობა ბიზანტიის დახმარებით ცდილობს წინ აღუდგეს არაბებს (გვ. 238-240), თუმცა თითქმის ვერ ვხვდებით ცნობებს იუსტინიანე II-ის (685-695, 705-711 წწ.) აქტიურობის შესახებ კავკასიაში მიმდინარე ანტიარაბულ ბრძოლებში.³³ საბოლოოდ, როგორც სამართლიანად შენიშნავს ავტორი, VII საუკუნის ბოლოს ქართლში არაბები გაბატონდნენ (გვ. 240).

University Press, 1963, გვ. 255-256, სქ. ³⁵⁵.

³² თეოდოსი განგრელთან მოხსენიებულია ორი დაპირისპირებული მთავარი, რომელთაც ტახტისთვის იბრძვიან და უარყოფით დამოკიდებულებას იჩენენ ბიზანტიელი პატიმრების მიმართ. სამაგიეროდ, ამ უკანასკნელებს მფარველობას უწევს სხვა მთავარი, პატრიკოსი და მაგისტროსი გრიგოლი, რომელიც, ზემოხსენებული მთავრებისგან განსხვავებით, დადებითად არის დახასიათებული ბიზანტიელ ავტორთან. იხ.: თეოდოსი განგრელი. გეორგიკა. IV ნაკვ. I, გვ. 44-45, 50.

³³ იუსტინიანე II-ის პერიოდში მიმდინარე ბიზანტია-არაბეთის ბრძოლებში ქართლის საერისმთავროს გააქტიურება კარგად აქვს შესწავლილი ვ. გოილაძეს, იხ.: ვ. გოილაძე. ოფსიკიონის თემის სტრატეგოსის – ვარაზ-ბაკურის ვინაობის საკითხისათვის. კრ. ბიზანტინოლოგია საქართველოში. თბ. 2007, გვ. 299-309; ვ. გოილაძე. ბიზანტიის აღმოსავლური პოლიტიკის ასახვა ქართულ ეპიგრაფიკაში. თბ. 2008, 54-62. ასევე იხილეთ თეოფანე ჟამთააღმწერლის „ქრონოგრაფში“: The Chronicle of Theophanes Confessor, გვ. 506-507.

ქართლის დაკარგვას ეგრისის დაკარგვაც მოჰყვა. ეგრისში ბიზანტიის გავლენის არაბებით ჩანაცვლება, ავტორის სწორი შენიშვნით, ადასტურებს ქართლში არაბების დამკვიდრებას (გვ. 240). ამის შემდეგ ვრცლად არის აღწერილი არაბებისა და ბიზანტიის დაპირისპირება საქართველოს რიგი ტერიტორიებისთვის, რომელშიც ხაზართა სახაკანოც ჩაერთო (გვ. 240-245). VII-VIII საუკუნეების განმავლობაში არაბების ჯარი კოდორის ხეობაშიც დგას და კლისურის სასაზღვრო ხაზს აკონტროლებს, რომლის ჩრდილოეთით ბიზანტიისადმი ვასალურ დამოკიდებულებაში მყოფი აბაზგიის სამთავროა. ავტორის მოსაზრებით, ეგრისის დამორჩილების შემდეგ ეს ორი მხარე, ქართლი და ეგრისი, არაბებმა ერთ ადმინისტრაციულ ერთეულში გააერთიანეს (გვ. 245). თუმცა აქვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ არაბთა ბატონობა ქართლში არ იყო მყარი.³⁴

მომდევნო გვერდებზე საუბარია მურვან ყრუს ლაშქრობასა და არაბთა ბატონობის გაძლიერებაზე ქართლში, სადაც ბიზანტიის პოზიციები თანდათან სუსტდება (გვ. 244-251). ხოლო მე-7 თავის ბოლოს ბიზანტიასთან ურთიერთობის ფონზე განხილულია ეგრის-აფხაზეთის სამეფოს ჩამოყალიბება, რომელსაც ანტიბიზანტიური სახე ჰქონდა (გვ. 251-253). ასევე მოკლელაა აღნიშნული ტაო-კლარჯეთის ტერიტორიაზე ახალი სახელმწიფოს ჩამოყალიბების შესახებ, რომელსაც სათავეში ბიზანტიის მომხრე აშოტ I კურაპალატი ჩაუდგა, რითიც, ავტორის სიტყვით, „ახალი ერა“ იწყება, ხოლო „ბიზანტიას საქართველოსთან სრულიად ახალი პოლიტიკის განხორციელება სჭირდება“ (გვ. 254).

მერვე თავი – „საქართველო-ბიზანტიის კულტურული ურთიერთობები IV-IX საუკუნეებში“ – ორი ქვეყნის კულტურულ კავშირებს შეეხება. აქ თავდაპირველად მიმოხილულია ის ისტორიოგრაფიული ბაზა, რომლის გვერდის ავლით შეუძლებელია ვისაუბროთ საქართველო-ბიზანტიის კულტურულ ურთიერთობებზე (გვ. 255-259).

უშუალოდ კულტურულ ურთიერთობებზე საუბრისას ნ. ლომოური პირველ რიგში ეხება ქრისტიანულ ხუროთმოძღვრებას, რომელიც თავიდანვე აღმოსავლეთ რომის იმპერიაში გავრცელებულ არქიტექტურასთან იყო დაკავშირებული. მოგვიანებით ეკლესიების მშენებლობის დამოუკიდებელი, ბიზანტიისგან განსხვავებული სტილი ჩამოყალიბდა (გვ. 259-265).

³⁴ Khalid Yahya. End of Jihād State: Reign of Hisham Ibn Abd Al-Malik and Collapse of Umayyads. State University of New York Press. 1994, გვ. 106, 175.

ხუროთმოძღვრების განხილვას მოსდევს ქართულ-ბიზანტიური ლიტერატურული ურთიერთობის ანალიზიც, რომელიც ვრცელია და საინტერესო (გვ. 265-275). ნოდარ ლომოური განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს ქართლის მეფის შვილის, ნაბარნუგის (მურვანოსი), მოღვაწეობას ბიზანტიაში და მას სხვა ქართული წარმოშობის მოღვაწეებთან ერთად *„კულტურულ-აზროვნებითი და მსოფლმხედველობითი პოზიციის თვალსაზრისით“* ბიზანტიელ მოღვაწეებად თვლის (გვ. 276). საქართველო-ბიზანტიის ურთიერთობას უკავშირებს „სირიელი მამების“ (ასურელი მამები) მოღვაწეობას ქართლში, რამაც ავტორის განცხადებით *„უდიდესი როლი შეასრულა ქართლში ქრისტიანული არა მარტო რელიგიის გავრცელება-დაძვივების, არამედ ქრისტიანული მსოფლმხედველობის გავრცელებისა და ამ ფილოსოფიური მრწამსის ჩამოყალიბების საქმეში“* (გვ. 276-277).

აღნიშნულ ნაშრომში მკვლევარს აღარ აქვს ყურადღება გამახვილებული გრიგოლ ხანცთელისა და მისი მოწაფეების დიდ კულტურულ მოღვაწეობაზე საქართველოში. ავტორს მიაჩნია, რომ VIII-IX საუკუნეები ეს იყო წინამორბედი პერიოდი საქართველო-ბიზანტიის კულტურული ურთიერთობის „ახალი ეტაპისა“, რაც, მისი სიტყვებით რომ დავასრულოთ, *„უნდა განხილულ იქნას ახალი, უკვე ერთიანი საქართველოს წარმოქმნის ფონზე“* (გვ. 278).

ამრიგად, ნოდარ ლომოურის ნაშრომში პირველად არის მოცემული საქართველო-ბიზანტიის ურთიერთობის ამსახველი მასალა, რომელიც ამ ურთიერთობის ექვს საუკუნოვან ისტორიას საოცრად ლაკონურად და ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით გადმოგვცემს. რაც მთავარია, ეს არის დღემდე არსებულ წიგნებს შორის პირველი მონოგრაფია, რომელშიც სქემატურად არის ასახული ქართული სამეფო-სამთავროების პოლიტიკური ურთიერთობა ბიზანტიასთან IV-IX საუკუნეებში. წიგნში თავმოყრილია ქართული ისტორიოგრაფიის ის მიღწევები, რომლებიც ქართულმა ბიზანტინოლოგიამ შექმნა საუკუნეზე მეტი ხნის განმავლობაში, რაც დიდი ხანია სისტემატიზაციას და ერთად მოგროვებას საჭიროებდა. ვფიქრობ, რომ მონოგრაფიის მეორე ნაწილის გამოცემა დიდი საქმე იქნება ქართულ-ბიზანტიური ურთიერთობის შესწავლის კუთხით და ერთიანი წიგნის ეს ორივე ნაწილი გახდება ერთგვარი სახელმძღვანელო საქართველო-ბიზანტიის ურთიერთობის შესწავლით დაინტერესებული მკითხველისთვის.

მიუხედავად იმ მრავალი დადებითი შტრიხისა, რომლებიც ნაშრომს გააჩნია, გვხვდება გარკვეული ლაფსუსებიც, რომელთა დიდი ნაწილი, ალბათ

უფრო ტექნიკური სახისაა, ასეთს განეკუთვნება ტერმინი სტრატოლატი (გვ. 182) სტრატელატის მაგიერ; მითებულება იმპერატორ ზენონის მმართველობის პირველი წლები 474-475 (გვ. 185) სრული თარიღის მაგიერ (474-5, 476-91 წწ.); გუბაზ II-ის მკვლელობის თარიღად მითითებულია 553 წელი (გვ. 291) – უნდა იყოს 554 (ან 555) წელი;³⁵ ხალიფა შიჰამის (გვ. 243) ნაცვლად უნდა იყოს ჰიშამი და სხვ. ამავე დროს არ იქნებოდა ურიგო, პოლიტიკური და ნაწილობრივ კულტურული ურთიერთობების განხილვის გარდა ავტორს ყურადღება დაეთმო საქართველო-ბიზანტიის ეკონომიკური და სოციალური ურთიერთობებისთვისაც. ამ უკანასკნელს, როგორც წესი, ნაკლები ყურადღება ეთმობა ქართული ისტორიოგრაფიის მხრიდან, თუმცა ნარატიული, ნუმისმატიკური, ეპიგრაფიკული, გლიპტიკური თუ არქეოლოგიური მასალა კარგ საფუძველს იძლევა ისეთი პრობლემატიკის შესასწავლად, როგორცაა სოციალური და ეკონომიკური ურთიერთობები. კარგი იქნებოდა ნოდარ ლომოურის წიგნში გვეხილა ისეთი მკვლევრების შრომები, რომლებმაც დიდი ადგილი დაუთმეს IV-IX საუკუნეების ბიზანტიის ისტორიის შესწავლას, მათ შორის გამოყოფილი შემდეგ მკვლევრებს: ვ. ტრედგოლდს,³⁶ კ. მანგოს,³⁷ ალან კამერონს,³⁸ ევერილ კამერონს,³⁹ ვ. კაეგს,⁴⁰ ფ. მილერს,⁴¹ ა.

³⁵ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტომი 2. თბ. 1973, გვ. 262; The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars: Part II AD 363-630, გვ. 121.

³⁶ W. Treadgold. The Byzantine Revival, 780-843. Stanford University Press. 1988; W. Treadgold. Byzantium and its army, 284-1081. Stanford University Press. 1995; W. Treadgold. A History of Byzantine State and Society. Stanford University Press. 1997; W. Treadgold. The Early Byzantine Historians. Palgrave Macmillan. 2010.

³⁷ C. Mango. The Art of the Byzantine Empire, 312-1453. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall. 1972; C. Mango. Byzantine Architecture (History of World Architecture). Electa Editrice. 1978; The Oxford History of Byzantium. Ed. by Cyril Mango. Oxford University Press. 2002; C. Mango. Byzantium: The Empire of the New Rome. Orion Books. 2005.

³⁸ Alan Cameron. Circus Factions: Blues and Greens at Rome and Byzantium. Clarendon Press, Oxford. 1976; Alan Cameron, Jacqueline Long, Sherry Lee. Barbarians and Politics at the Court of Arcadius. University of California Press. 1993.

³⁹ Averil Cameron. Procopius and the Sixth Century. University of California Press. 1985; Averil Cameron. The Later Roman empire, AD 284-430. Harvard University Press. 1993; Averil Cameron. The Mediterranean World in Late Antiquity, AD 395-600. London, New York: Routledge. 1993.

⁴⁰ W. E. Kaegi. Byzantine Military Unrests: An Interpretation. Adolf M. Hakkert: Amsterdam. 1981; W. E. Kaegi. Byzantium and the Early Islamic Conquests. Cambridge University Press. 1992. W. E. Kaegi. Heraclius: Emperor of Byzantium. Cambridge University Press. 2003.

⁴¹ F. Millar. The Emperor in the Roman World, 31 BC-AD 337. Cornell University

პ. მ. ჯოუნსს,⁴² ლ. ბრიეს,⁴³ პ. ლემერლს⁴⁴ და ა.შ. ამათ გარდა, არიან სხვა ავტორებიც, რომელთა გათვალისწინება ბიზანტიის ისტორიის კონკრეტული ეტაპის დახასიათებისას არ იქნებოდა ურიგო, თუმცა, მათ გარეშეც სარეცენზიოდ წარმოდგენილ მონოგრაფიას არ აკლდება ღირსება, მით უფრო, რომ მათი დიდი ნაწილი ნაკლებად აქცენტირდება ბიზანტია-საქართველოს ურთიერთობებზე, მაგრამ სიღრმისეულად განიხილავენ ბიზანტიის იმპერიის კონკრეტულ პერიოდს.

ამგვარად, თქვენ წინაშეა ახალი, ქართული ქვეყნებისა და ბიზანტიის ურთიერთობის ხანგრძლივი პერიოდის (IV-IX სს.) ამსახველი, სამეცნიერო სახის, ვრცელი მონოგრაფია. აღნიშნული წიგნი ერთგვარ სახელმძღვანელოდაც კი წარმოგვიდგება ზემოხსენებული ეპოქის საქართველოსა და ბიზანტიის იმპერიის ურთიერთობის შესწავლის კუთხით, რასაც ვიმედოვნებ, რომ უახლოეს მომავალში ამავე წიგნის მეორე ნაწილიც შეავსებს. ყველაფერი ეს გვაძლევს იმის საფუძველს, რომ დღის სინათლეზე პირველად ვიხილოთ საქართველო-ბიზანტიის იმპერიის ურთიერთობის ისტორიის ამსახველი მეტნაკლებად სრული სამეცნიერო პუბლიკაცია.

Press. 1977; F. Millar. A Greek Roman Empire: power and belief under Theodosius II (408-450). University of California Press. 2006.

⁴² A. H. M. Jones. The Later Roman Empire 284-602. In 3 vols. Basil Blackwell. 1964.

⁴³ L. Bréhier. Le monde byzantin. 3 volumes. Paris. 1947-50.

⁴⁴ P. Lemerle. The Agrarian History of Byzantium from the Origins to the Twelfth Century. Galway University Press. 1979.